

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN
ŞƏRQŞÜNASLIQ
JURNALI

JOURNAL OF
ORIENTAL STUDIES
OF BAKU STATE UNIVERSITY

2/2026

ISSN 3134-7231

Bakı – 2026

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
21 oktyabr 2021-ci il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir
(Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi 4361)*

Baş redaktor:
akademik Rafael Hüseynov

Redaksiya heyəti:

BELLİNGERİ CAMPIERO

Professor; Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya

CAVADİ HƏSƏN

Professor; Kaliforniya Universiteti, ABŞ

CƏLİLOV OQTAY

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

ÇALISOVA NATALIYA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya

EKİCİ METİN

Professor; Ege Universiteti, Türk Dünyası

Araşdırmaları İnstitutu, Türkiyə

FİLİPPOV ALEKSANDR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti, Rusiya

XƏNDAN AYDAN

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

KAZIMOV MEHDİ

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QARADAĞLI VUQAR

Filologiya elmləri doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QASIMOVA AİDA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

LO MBAYE

Professor; Dyuk Universiteti, ABŞ

MANSOOR ASMA

Professor; İslamabad Beynəlxalq İslam

Universiteti, Pakistan

MƏMMƏDOVA ƏSMƏTXANIM

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

NİKOLAYEVA MARIYA

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Rusiya Elmlər Akademiyası, Rusiya

OÇİLOV OZODCON

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru;

Özbəkistan Dövlət Şərqsünaslıq Universiteti,

Özbəkistan

RƏSULOĞ ƏSGƏR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Milli Arxiv İdarəsi, Azərbaycan

RÜSTƏMOV RUFƏT

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

SUFİYEV ŞODİMAXAMMAD

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası,

Tacikistan

TOBİA STEFAN

Professor; Strasburq Universiteti, Fransa

Bakı Dövlət Universitetinin **ŞƏRQŞÜNASLIQ** jurnalı/Journal of **ORIENTAL STUDIES** of Baku State University, № 2, 2026. – 168 səh. Bakı, BDU, 2026.

OXUYACAQLARINIZ

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

ABDULLAYEVA Gülnarə

**YƏHUDİ PİYUT ƏDƏBİYYATININ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ ƏNDƏLUSDA
İBRİ DİLİNİN DÜNYƏVİ POEZİYA DİLİNƏ ÇEVRİLMƏSİ**

Stages of Jewish Ewish Piyuth Literature and the Transformation of
Hebrew into a Secular Poetry Languge in Andalus

11

ARASLI Nüşabə

ARİF VƏ NƏVAİ

Arif and Navai

19

ƏLİYEVƏ Nərmin

**HƏBİB SAHİRİN POEZİYASINDA MİLLİ AZADLIQ HƏRƏKATININ
BƏDİİ-İDEOLOJİ TƏCƏSSÜMÜ**

The Artistic-Ideological Embodiment of the National Movement in Habib
Sahir's poetry

30

HÜSEYNOV Rafael

**BABA TAHİR IN HIS POETRY: DIVINE LOVE, WORDLY LOVE, AND
HUMAN RIGHTS**

Baba Tahir poeziyasında ilahi məhəbbət, dünyəvi sevgi və insan haqları

37

XƏNDAN Aydan

TÜRK POEZİYASINDA PARNASÇI ŞAİRLƏR

Parnassian Poets in Turkish Poetry

73

SADIQOVA Rəhilə

**ƏMƏVİLƏR DÖVRÜ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNDƏ QADINLARIN
MÖVQEYİ**

The Status of Women in the Literary and Cultural Milieu of the Umayyad
Period

79

DİLÇİLİK

ƏHMƏDOVA Nailə

**YAPON DİLİNDƏ FEİL VƏ FELİ SİFƏTİN QURULUŞUNUN,
AZƏRBAYCAN DİLİ İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ**

Comparative Analysis of the Structure of Verbs and Verbal Adjectives in
Japanese and Azerbaijan

93

MƏMMƏDOVA Əsmətxanım

**FARS DİLİNİN FONOTAKTİK SİSTEMİ VƏ FONETİK PROSESLƏRİN
MORFOLOJİ FUNKSİONALLIĞI**

The Phonotactic System of the Persian Language and the
Morphophonological Functionality of Phonetic Processe

100

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ VƏ ÇEVİRMƏLƏR

HÜSEYNOV Rafael

ÖMƏR XƏYYAMIN NOVRUZ NAMƏSİ

Omar Khayyam's Letter on Nowruz

115

NƏSİBOVA Aytən

ROBERT HİLLENBRAND. ŞAHNAMƏ VƏ PERSİYANIN İLLÜSTRASIYALI KİTABI

Robert Hillenbrand. The Shahnama and the Persian Illustrated Book

129

TƏQDİMATLAR, RƏYLƏR, DƏYƏRLƏNDİRMƏLƏR

ƏQİQ CƏFƏRZADƏ Gülnar

“QƏSİDE-Yİ ŞİNİYYƏ” VƏ YA “MERAT ÜS-SƏFA” (“Xaqani Şirvaninin ərəbcə qəsidələrinin izi ilə” monoqrafiyası əsasında)

Qaside-yi Shiniyya or Mir'at al-Safa (Based on the Monograph “In the Footsteps of Khaqani Shirvani’s Arabic Qasidas”)

145

HÜSEYNOV Rafael

DİSSERTASIYALARA RƏYLƏR VERİLMƏSİ VƏ MÜZAKİRƏLƏRİN APARILMASI PRAKTİKASININ YÜKSƏK ELMİ TƏLƏBLƏRƏ UYĞUNLAŞDIRILMASI ZƏRURƏTİ

The Need to Adapt the Practice of Reviewing and Discussing Dissertations to High Scientific Requirements

153

APA7 qaynaq göstərmə təlimatı

164

Nəşrə dair tələblər

166

Publication requirements

167

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

UOT 821.512.133
821.512.162
DOI <https://doi.org/10.30546/209805.2026.110.2.006>

ARIF VƏ NƏVAİ

NÜŞABƏ ARASLI*

Xülasə

Məqalədə XIV əsr Azərbaycan şairi Arif Ərdəbilinin yaradıcılığı və onun "Fərhadnamə" əsəri təhlil edilir. Şairin həyatı və saray mühitində fəaliyyəti haqqında qısa məlumat verilir, əsərin klassik Şərq ədəbiyyatındakı "Fərhad və Şirin" süjeti ilə bağlılığı araşdırılır. Xüsusilə Əlişir Nəvainin eyni mövzuda qələmə aldığı "Fərhad və Şirin" əsəri ilə müqayisəli təhlil aparılaraq, iki əsər arasındakı yaxın cəhətlər və fərqlər müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat nəticəsində Nəvainin Arif Ərdəbilinin əsərindən xəbərdar olması ehtimalı elmi arqumentlər əsasında nəzərdən keçirilir və bu məsələdə mövcud olan ziddiyyətli məqamlar diqqətə çatdırılır. Məqalədə ədəbi təsir, süjet bənzərliyi və klassik ənənənin davam etməsi problemlərinə də münasibət bildirilir.

Açar sözlər: Arif Ərdəbili, Əlişir Nəvai, "Fərhad və Şirin" mövzusu, "Fərhadnamə"

Giriş

XIV əsr Azərbaycan ədəbiyyatı klassik Şərq poetik ənənələrinin milli zəmində formalaşması və inkişafı baxımından mühüm mərhələ təşkil edir. Bu dövrdə fəaliyyət göstərmiş sənətkarlardan biri də Arif Ərdəbili (1311-1392) olmuşdur. Ərdəbildə dünyaya gələn və sonralar Şamaxıda Şirvanşahlar sarayında xidmət edən Arif dövrünün elmi biliklərinə yiyələnmiş, Şərq ədəbi irsini dərinlən mənimsəmiş və klassik şeir ənənələrini davam etdirmişdir.

Arif Ərdəbili ədəbiyyat tariximizdə əsasən "Fərhadnamə" əsərinin müəllifi kimi tanınır. Halbuki müəllifin öz əsərində sarayda mədhiyyə xarakterli qəsidələr yazdığını qeyd etməsi onun poetik fəaliyyət dairəsinin daha geniş olduğunu göstərir. Bununla belə, dövrümüzə gəlib çatan yeganə əsəri "Fərhadnamə" olmuşdur.

"Fərhad və Şirin" süjeti klassik Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış mövzulardandır. Əlişir Nəvainin "Fərhad və Şirin" əsəri ilə Arif Ərdəbilinin "Fərhadnamə"si arasındakı ideya-məzmun və süjet yaxınlıqları xüsusilə maraqlıdır. Tədqiqatçılar tərəfindən Nəvainin Arifin əsərindən xəbərdar olması ehtimalı irəli sürülsə də, bu fikri qəti şəkildə təsdiq edən mənbələr mövcud deyildir. Əksinə, Nəvainin öz əsərində bu mövzuda yazmış bəzi şairləri qeyd etdiyi halda Arifin adını çəkməməsi məsələyə daha ehtiyatla yanaşmağı tələb edir.

Digər tərəfdən, Arif Ərdəbilinin dastanında öz adını açıq şəkildə göstərməsi əsərin müəllifinin məlum olması faktını təsdiqləyir. Bu isə Nəvainin həmin şairi "mənə məlum

* AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru; AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Nizamişünaslıq şöbəsi;

deyil" ifadəsi ilə qeyd etməsi məsələsini elmi baxımdan mübahisəli edir. Buna görə də həm ədəbi təsir, həm də ədəbi ənənə və süjet oxşarlıqları məsələlərinin kompleks şəkildə araşdırılması zərurəti meydana çıxır.

Bu baxımdan Arif Ərdəbilinin "Fərhadnamə" əsərinin poetik xüsusiyyətlərini təhlil etmək, onu klassik "Fərhad və Şirin" ənənəsi çərçivəsində dəyərləndirmək və Nəvai ilə mümkün əlaqələr məsələsinə obyektiv elmi mövqedən yanaşmaq Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bu gün də öz aktuallığını qoruyan məsələlərdəndir.

1. Şərq ədəbiyyatında "Fərhad və Şirin" mövzusu

Ulu Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin humanist fikirlərini, zəhmətkeş insana məhəbbətini yüksək pafosla tərənnüm edən "Xosrov və Şirin" dastanı Şərq ədəbiyyatında geniş şöhrət qazanmışdır.

Əlişir Nəvai məhz bu "Fərhad və Şirin" hekayətini qələmə alarkən Fərhad obrazını yazılı ədəbiyyata ilk dəfə gətirən Nizami Gəncəvini ustad sənətkar kimi fəxrlə yad edir. Nəvai ölməz sənət abidəsi kimi Şərqdə, ümumiyyətlə, dünya ədəbiyyatında gözəl məhəbbət dastanlarından biri kimi şöhrət qazanmış "Xosrov və Şirin"ə yüksək qiymət verir, Nizaminin əsərini bütün şairlər üçün örnək və ilham mənbəyi kimi tərifləyir:

*Konqul durjun demay bulğay labolab,
Kim ol daryaqə salğay durni ta lab.
Kim ol gavhardin yelsa xalq hərdəm,
Yuzyilda bulmagay minqdən biri kam* (Navoyi, 1960: 158).

Nəvai Nizaminin dastanından təsirlənərək meydana çıxan əsərləri sadalayarkən bu mövzuya müraciət etmiş Xosrov Dəhləvinin adını böyük ehtiramla xatırlayır, onun dahiyənə istedadını tərifləyir və yaratdığı dastanı gövhərlər arasındakı dürrə oxşadır. Nəvai Xosrov Dəhləvidən sonra Əşrəf Marağayi və yaxşı tanınmayan başqa bir müəllifin də bu mövzuda əsər yazdığını qeyd edir:

*Bu meydanga çu Əşrəfsurdü mərkəb,
Bu sözü özgə növ etdi mürəttəb.
Yenə bolğon ikən bu namə mərhum,
Vali raqim emasdur yaxşı məlum* (Navoyi, 1960: 166).

Nəvai tərəfindən adı çəkilən Əşrəf Marağayinin XV əsrdə Heratda yaşayan şair olduğu məlumdur. Nəvai özü "Məcalis ün-nəfais"də onun haqqında ilk məlumatı verib, Əşrəfin "Xəmsə" mövzularında əsər yazdığını bildirir.

Lakin Nəvaini tərəddüddə qoyan müəllif kim olub?

Bu məsələ çoxdan bəri tədqiqatçıların diqqətini cəlb etməkdədir. "Naməlum raqim" in kimliyi ilə bağlı ilk cavablardan birinin 1943-cü ildə Bakıda nəşr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında verildiyini görmək mümkündür. Kitabın müəllifi burada Nəvai dastanında qeyd olunan naməlum şairin XIV əsrdə yaşamış Arif Ərdəbili olduğunu deyir və belə yazır: "XV əsrdə Əmir Teymur istilasından sonra Orta Asiya ilə Şirvan arasındakı münasibətlərin yaxınlığı, Şirvanşahlarla Teymurilərin qohumluq əlaqələrini nəzərə alsaq, Arifin əlyazmasının Səmərqəndə aparılıb orada yayılması mümkünlüyünə inanmaq olar" (Azərb. əd. tar., 1943: 118).

Lakin sonralar bu məlumat unuduldu və Nəvai əsərində adı çəkilən naməlum şair barədə yeni mülahizələr irəli sürülməyə başlandı. Məsələn, məşhur şərqsünas E. E. Bertels özünün “Nəvai və Cami” adlı kitabında bu məsələyə toxunarkən ondan əvvəl verilmiş yuxarıdakı məlumatı diqqət yetirmir və “naməlum raqim”in əsərinin fars dilində yazıldığını qeyd etsə də, onun müəllifi haqqında dəqiq fikir bildirmir (Бертельс, 1965: 150).

“Fərhad və Şirin” dastanının müqəddiməsində Əlişir Nəvai tərəfindən adı çəkilən naməlum şairin Arif Ərdəbili olduğunu iddia edən müəllif tərəfindən irəli sürülmüş fikirlər, eləcə də professor Bertelsin əsərində həmin şairin dastanının farsca yazıldığı haqqında qeyd və nəhayət, Arif Ərdəbili əsəri ilə Əlişir Nəvai dastanı arasındakı müəyyən ümumi məsələlər onu göstərir ki, Nəvai Arifin əsəri ilə tanış idi və o, “yazan adam mənə məlum deyil” deyərək Arifi nəzərdə tutması ehtimalı çox güclüdür.

Arif Ərdəbili XIV əsrin əvvəllərində Ərdəbildə dünyaya gəlmiş, sonra müəllim kimi Şirvanşahlar sarayında xidmət etmişdir. O öz dövrünün elmlərini yaxşı mənimsəmiş, Şərq bədii ədəbiyyatını sevə-sevə mütaliə etmiş sənətkar idi. Arif öz dastanında sarayda mədhiyyə xarakterli qəsidələr yazdığını da bildirməsinə baxmayaraq, ədəbiyyat tarixində yalnız “Fərhadnamə” müəllifi kimi tanınmışdır.

Arif Ərdəbilinin yeganə “Fərhadnamə” əsəri ilə Əlişir Nəvainin “Fərhad və Şirin”i arasındakı yaxın cəhətlərə əsaslanaraq, Nəvainin Arifin əsərindən xəbərdar olduğu ehtimalı irəli sürülsə də, bu iddianı qəti təsdiq etməyə mane olan dəlillər də vardır ki, bunları diqqətlə tədqiq etmək lazımdır.

Arif Ərdəbili dastanında özünə “Arif” deyərək müraciət etmə hallarına tez-tez rast gəlinir. Əsərdə müəllifin adı məlum olduğu halda Nəvainin bu şairi “mənə məlum deyil” deməsi, əlbəttə, təəccüb doğurur. Doğrudur, Nəvainin “Fərhad və Şirin”də Arif Ərdəbilinin adını çəkməməsi bir tərəfdən şübhə doğurmaya bilər. Lakin nəzərdən qaçırmaq lazımdır ki, Nəvai bu məsələ üzərində son dərəcə dəqiqlik və dürüstlüklə iş aparmışdır.

Ona məlum olmayan bir şairin də bu mövzuda əsər yazdığını ayrıca beylə vurğulaması fikrimizə açıq dəlil ola bilər. Bundan başqa, Nəvainin özündən bir əsr əvvəl yaşamış bir şairin şəxsiyyətini tanımaması da mümkündür (Araslı, 1970: 143).

“Fərhad və Şirin” dastanının məxəzlərinə həsr olunmuş fəsildə Nəvaidən əvvəl Fərhad obrazının işlənmə tarixi haqqında müzakirə açılır. Nəvai Nizaminin əsərində sadə daşyonan kimi təsvir olunan Fərhadın Xosrov Dəhləvidə şahzadə kimi göstərildiyini və ondan sonra Əşrəf və “naməlum raqim” – Arifin əsərlərində yenidən yaradıldığını qeyd edir.

Nizaminin Fərhadın ədəbiyyatda əbədiləşməməsi, sadıq aşiq və sədaqət rəmzi kimi məşhurlaşmaması dastana təsadüfən daxil edilmiş bir obrazın oxucuda yüksək hisslər oyada bilməməsi ilə bağlıdır. Böyük sənətkarın əsərində geniş yer almayan Fərhad obrazının oyatdığı qərribə hisslər bu mövzuya müraciət edən Arif Ərdəbili və Əlişir Nəvai tərəfindən tamamilə yeni, orijinal Fərhad obrazının yaradılmasına səbəb olmuşdur. Onlar Fərhadı baş qəhrəman kimi götürərək sənət və zəhmət adamının həyatı, məhəbbəti və fəaliyyəti haqqında geniş təsvirlər verirlər. Arif ədəbiyyat tarixində ilk dəfə Fərhadı əsas qəhrəman kimi yaradaraq onu Çin şahzadəsi kimi təqdim edir.

2. Arifin “Fərhadnamə” əsəri

Arif Ərdəbilinin “Fərhadnamə” əsəri iki hissədən ibarətdir. Hər iki hissədə Fərhadın həyatı, sənət əsərləri və məhəbbət sərgüzəştləri təsvir olunur.

“Fərhadnamə” geniş oxucu kütləsinə və ədəbi ictimaiyyətə məlum olmadığından dastanın məzmunu haqqında qısa şəkildə danışmaq lazım gəlir. Fərhad Çin xaqanının oğludur. O, naz-nemət və rahatlıq içində böyüyən şahzadə, cəsur pəhləvan və mahir bir ovçudur. Fərhad özünə möhtəşəm bir saray tikdirmək istəyir. Dünyaya ad-san salmış bütün məşhur ustalar bu işə dəvət olunur. Fərhad özü də Çində geniş yayılmış nəqqaşlıq sənətində böyük məharət sahibi olduğundan sarayın tikintisində fəal iştirak edir. Ustalar arasında Çinə nəqqaşlıq sənətini öyrənmək üçün gələn Şapur da vardır. O, sarayın bir divarına Abxaziyadan olan məşhur ustanın qızı Gülüstanın surətini çəkir. Şapurun yüksək məharətlə yaratdığı bu surət Fərhadın diqqətini cəlb edir və o, Şapuru yanına çağıraraq, şəkil haqqında soruşur. Şapur Fərhadı Abxaziya ölkəsi, oradakı məşhur daşyonan, onun gözəl qızı Gülüstan haqqında danışır.

Bu arada Fərhadın atası vəfat edir, əmisi taxta çıxır və Fərhadın anası ilə evlənir. Bu hadisə Fərhadı dərin kədərə qərq edir. Bundan başqa, əmisi və əmioğlularının pis münasibəti onu qorxudur. Fərhad bu çətin vəziyyətdən qurtuluş yolunu Çin ölkəsini tərk etməkdə görür və Şapurdan onu Abxaziyaya aparmağı xahiş edir. Fərhad, Şapur və Müqbil gecənin qaranlığında yola çıxırlar. Onlar özlərini dilənçi, kor şəklinə salaraq, sağ-salamat Abxaziya ölkəsinin sərhədini keçməyə müvəffəq olurlar.

Bu zaman xaqan Fərhadın dayısının yanına qaçmasından şübhələnərək, iki oğlunu sərkərdələr və böyük bir ordu ilə həmin tərəfə göndərir. Vəziyyətdən xəbər tutan Fərhadın dayısı qəfil hücum edərək xaqanın hər iki oğlunu əsir alır. O, Fərhad tapılmayınca onların azad edilməyəcəyini xaqana bildirir.

Sonra dastanda Fərhadın Abxaziyaya gəldiyi rəvayət edilir. Abxaziya hökmdarı onları qəbul edərkən Şapur Fərhadı şaha məşhur nəqqaş kimi təqdim edir. Bundan sonra abxaziyalı usta, yəni Gülüstanın atası Şapurun şərəfinə böyük ziyafət verir. Bu ziyafətdə Fərhad Gülüstanı görür və ilk baxışdan ona aşiq olur. Gülüstan da, öz növbəsində, Fərhadı bəyənir.

Fərhad Şapuru qızın atasının yanına elçiliyə getməyə razı salır. Şapur Fərhad üçün elçiliyə gedərkən onun şahzadə olduğunu bildirir. Lakin usta qızını özü kimi sadə bir daşyonana verməyə and içdiyini bildirir. Sonda onlar razılığa gəlirlər. Fərhad ertəsi gün səhərdən usta ilə birgə işləməyə başlayır.

İlk günlərdən Fərhadın möhtəşəm istedadı qoca ustanı heyretə gətirir. Nəhayət, müəyyən müddət keçdikdən sonra Fərhad usta tərəfindən qoyulmuş şərti yerinə yetirərək bir minarə tikir. Padşahın özü də minarəyə baxmağa gəlir. Minarəni gəzərkən Fərhadın sənətinə heyran qalan hökmdar Gülüstanla Fərhadın toyuna razılıq verir. Evlənməzdən əvvəl Fərhad xristian dinini qəbul edir. Toy hazırlıqları başlayır. Eyni zamanda, Şapur və Müqbil də evlənilər.

Bir gün Fərhad xoşagəlməz bir yuxu görür. O, qorxu ilə yuxudan oyanıb gördüyü dəhşətli yuxu barədə düşünməyə başlayır. Ustanın əlinin altında işləyən şagirdlər arasında Rum imperatorunun oğlu da vardı. O, çox yaraşlıq, cəlbedici bir gənc idi və Gülüstanı canından artıq sevirdi. Fərhad Gülüstanla evləndikdən sonra o, qəzəbini unutmadı və daim Fərhadın intiqam almaq üçün fürsət gözlədi. Nəhayət, bir məclis gecəsində hamının sərxoş olmasından istifadə edib, gizləndiyi yerdən çıxaraq zəhərli xəncərini Fərhadın çiyinə sancdı. Fərhad sərxoş olmasına baxmayaraq, özünü itirmədi

və dərhal hərəkətə keçib rəqibini öldürdü. Sonra özü də huşunu itirdi. Fərhadı qan içində görəndə Müqbil hay-küy salaraq camaatı köməyə çağırdı. Şaha müraciət olundu və bu vaxt artıq şah Fərhadın əslində şahzadə olduğunu öyrəndi. Şapurun bu sirri gizlətməsinə görə ondan incidi. Şah Fərhadı sağaltmaq üçün özünün ən yaxşı həkimini göndərdi və Fərhad yavaş-yavaş sağalmağa başladı. Elə bu zaman İran hökmdarı Şapuru sarayına çağırdı və Şapur Mədainə yola düşdü. Bu arada Gülüstan bir oğul dünyaya gətirdi və adını Davud qoydular.

Arif bundan sonra xaqanın məğlub olmuş ordusunun Çinə qayıtmasını təsvir edir. Fərhadın əmisi bu acınacaqlı vəziyyətə və oğullarının əsir düşməsinə görə dərin kədər içində idi. O, Fərhadın ardınca Abxaziyaya elçilər göndərdi. Elçilər qiymətli hədiyyələrlə Abxaziyaya gəlib onu taxt-tacın varisi kimi Çinə dəvət etdilər. Lakin Fərhad getmədi. O, Müqbili Çinə göndərdi və dayısına məktub yazaraq əmisi oğullarının azad olunmasını xahiş etdi. Fərhadın ikinci oğlu da oldu və adını İsa qoydular.

Bu hadisələrdən sonra Abxaziya şahı dünyasını dəyişdi və Məhinbanu hakimiyyətə gəldi. Şapur da Mədaindən qayıtdı və Xosrov tərəfindən Şirinə elçilik etdi. Bu zaman Gülüstan doğuş zamanı vəfat etdi. Ondən bir qız qaldı və adını Məryəm qoydular. Fərhad sevdiyi qadının qəbrinin üstündə bir kilsə tikdirib rahib kimi orada yaşamağa başladı. Dastanın birinci hissəsi burada başa çatır. İkinci hissənin əvvəlində Arif bir neçə fəsildə Nizamiyə qarşı etirazlarını bildirir və sonra hekayəsini davam etdirir. Gülüstan vəfat edəndə Məhinbanu Bərdədə idi. O, Fərhadın yanına gəlib səhhəti ilə maraqlandı və Gülüstanın məzarı başında göz yaşları tökdü. Sonra Fərhadı saraya apardı. Bu vaxt Məhinbanunun bacısı qızı Şapura ürəyini açaraq Fərhadı sevdiyini bildirdi. Şapur, Xosrovdan gizli qalması şərti ilə, onları görüşdürməyə söz verdi. Nəhayət, Fərhadla Şirin bir neçə dəfə gizlicə görüşdülər.

Məhinbanu bu gizli münasibətlərdən təşvişə düşdü. Onun qorxusu Xosrov idi. Əgər Xosrov bu münasibətdən xəbər tutsa, Abxaziyanı yerlə yeksan edə bilərdi. Amma bir müddət sonra Məhinbanu dünyasını dəyişdi və Şirin Abxaziyanın hökmdarı oldu. Lakin Şirinin əvvəldən nişanlı olduğu bir nəfər taxtı ələ keçirdi. Şirin Muğana qaçdı və oradan Mədain sarayına keçdi. O, Xosrovun onu artıq unutduğunu düşündü və Şapuru Fərhadın dalınca getməyə razı saldı. Fərhad uşaqlarını Müqbilə tapşıraraq Mədainə gəldi. Şirin bu xəbərdən sevinib onu yanından buraxmaq istəmədi. Xosrov şübhələnməsin deyə Fərhadı süd axıdan bir arx qazmağı tapşırırdı.

Bir gün Fərhadla Şirin birlikdə ova çıxdılar. Onların yaxın münasibəti, nəhayət, Xosrovun qulağına çatdı. Xosrov Fərhadı hüzuruna çağırdı. Şapurun məsləhəti ilə Fərhad özünü dəliliyə vurdu. Bu arada Məryəm Şirinin vəziyyətdən çıxacağını anlayaraq Rum ölkəsinə getməyə hazırlaşdı. Xosrov Buzurgümid vasitəsilə ondan üzr istədi. Sonra Məryəmin könlünü alaraq Şirini Fərhadı verməyə söz verdi və Fərhadı Bisütun dağına yarmağa göndərdi.

Bir gün Fərhad Bisütunda işləyərkən Şirin onun yanına gəldi. Onların görüşü zamanı olan məhəbbət nəvazişlərini Xosrovun təyin etdiyi nəzarətçi Giray gördü. Fərhad Giraydan bu sirri heç kimə deməyəcəyinə dair söz aldı və əvəzində ona müşahidə minarəsi tikəcəyini bildirdi. Bir gün bir yerdə minarəyə çıxanda Fərhad Giraya "Bax, uzaqdan bir karvan gəlir" dedi. Giray sevinərək qüllənin kənarına yaxınlaşıb yola diqqətlə baxmağa başladı. Fərhad fürsətdən istifadə edərək onu itələyib qüllədən aşağı atdı. Sonra Arif Fərhadı sui-qəsd edən və öldürülmüş rumlu gənci xatırlayır. Onun anası hələ də qatilə qarşı qəzəb içində idi. O, qatildən qisas almaq üçün Bisütuna gəldi və bir fürsət taparaq Fərhadın su içdiyi qaba zəhər qatıb onu zəhərlədi.

Fərhad ölən kimi rumlu qadın tələsik Məryəmin yanına qaçdı. Lakin Məryəm Fərhadın ölümünə sevinmədi, əksinə, dərin kədərə qərq oldu. O, Xosrovun yenidən Şirinə meyil etməsindən qorxurdu. Bununla əsərin əsas hadisələri sona çatır. Sonra Arif özü haqqında bir qədər məlumat verərək dastana son nöqtəni qoyur.

“Fərhadnamə” əsərində bir sıra tarixi faktlara da toxunulmuşdur ki, bu gün də öz tarixi əhəmiyyətini saxlamaqdadır (Arif, 2007: 6).

3. “Fərhadnamə” və “Fərhad və Şirin” əsərlərinin müqayisəsi

“Fərhadnamə” ilə Əlişir Nəvainin “Fərhad və Şirin” dastanı arasında bəzi oxşar cəhətlərin olduğu görünür. Lakin bu əlaqəni təhlil etməyə başlamazdan əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, hər iki əsər Nizaminin “Xosrov və Şirin” dastanından ilham alaraq yazılmışdır. Ancaq həm məzmun və ideya, həm də hadisələrin təsvir edilməsi baxımından bu dastanlar Nizaminin əsərindən köklü şəkildə fərqlənir. Xüsusilə hər iki şairin Fərhad obrazını əsərin mərkəzi qəhrəmanı kimi təqdim etməsi və baş verən hadisələrin Fərhadın ətrafında inkişafı, Xosrovun isə ikinci dərəcəli obraz kimi təsvir olunması bu əsərləri Nizaminin əsərindən ciddi surətdə fərqləndirir. Bu xüsusiyyət, eyni zamanda, Əlişir Nəvai ilə Arif Ərdəbili dastanları arasında oxşarlıq təşkil edir.

Əgər desək ki, Əlişir Nəvai Arifin əsəri ilə tanış olub və bunu “Fərhad və Şirin”də qeyd edib, onda biz bu fikri əsasən Arifin əsəri ilə Nizaminin dastanı arasındakı ümumi cəhətlərə istinad edərək söyləyə bilərik. Bu ümumilik ilk növbədə hər iki əsərin məzmunca yaxınlığında özünü göstərir.

Arifdə olduğu kimi, Nəvainin dastanının başlanğıcında da Fərhad üçün saray inşa edilir. Sarayın tikintisinə məşhur ustaların dəvət olunması və tikintidə Fərhadın şəxsən iştirak etməsi hər iki əsərdə məzmun baxımından bir-birinə yaxındır. Hər iki əsərdə Fərhad Şapurla birlikdə Ərmən ölkəsinə gəlir. Düzdür, Arifin əsərində Şapurun Fərhadı Abxaziyağa gətirdiyi deyilir. Lakin Arif “Abxaziya” deyərək əslində Ərmən ölkəsini nəzərdə tutur. Çünki əsərin sonrakı fəsilələrində şair Abxaziya ilə yanaşı “Ərmən” sözünü də işlədir. Əsərdən aydın olur ki, Şirin xristian dininə mənsubdur. Arifin əsərində olduğu kimi, Nəvainin dastanında da Fərhadı Məhinbanu və Şirinə Şapur tanıdır. Fərhadı öldürməkdən Xosrovu Buzurgümid çəkindirir. Arifin əsərindəki kimi, Nəvainin dastanında da Fərhadın ölümü yaşlı bir qadının hiyləsi nəticəsində baş verir. Arif də, Nəvai də Fərhadın vətəni, nəsil-nəcəbəti, vətəninə tərki etməsi haqqında danışır. Hər iki əsərdə Çin ölkəsi, orada geniş yayılmış nəqqəşlik sənəti və digər peşələr haqqında ətraflı məlumat verilir.

Nizaminin dastanında yer alan Məhinbanu obrazını həm Nəvai, həm də Arif öz əsərlərində personaj kimi götürmüşlər. Lakin Nizamidə Məhinbanu azərbaycanlıdır və onun Fərhadla münasibəti göstərilir. Nəvai və Arifin əsərlərindəki Məhinbanu isə xristiandır və hər iki əsərdə də Fərhadın xeyirxah hamisi kimi təsvir olunur. Fərhad hər iki əsərdə cəsur, səxavətli, alicənab, öz sevgisinə sadıq bir aşiq və istedadlı sənətkar kimi göstərilir. Nəvainin əsərində olduğu kimi, Arifin əsərində də Şirin xristiandır. Hər iki dastanda Şirin Fərhadla aşiq olur və onu ürəkdən sevir. Nizamidə isə Şirin Xosrovu sevir və ölüncə məhəbbətinə sadıq qalır. Şirinin Fərhadla sevgisini təsvir etməkdə hər iki müəllif Nizamidən fərqli bir yol tutur.

Nəvainin “Fərhad və Şirin”i kimi, Arifin “Fərhadnamə”si də əsl dostluq, sədaqət və vəfa haqqında danışan əsərlər sırasında dəyərləndirilməyə layiqdir. Bu fikri Şapurla

Fərhadın möhkəm dostluğu, Arifin əsərində Müqbilin Fərhadı, Nəvainin dastanında isə Bəhramın Fərhadı olan sədaqəti bir daha sübut edir.

Arif elmi çox yüksək dəyərləndirərək belə deyir: “Bilikli adam nə desə, yaraşar”.

Nəvai də elm və maarifin əhəmiyyətini göylərə qaldıraraq yazır:

*Şahi kim elm nurin tapdı zati,
Anın ta həşr qaldı yaxşı adı* (Navoyi, 1960 : 330).

Nəvai “Fərhad və Şirin”də insanları xeyirli işlər görməyə çağırır və deyir ki, hər bir insan öz insanlığına, xasiyyətinə və əməlinə görə izzət və ehtiram qazanır:

*Birovkə kim birovdan yetdi afat,
Həmən o kim qatıqdıraqdır mükafat.
Birovkim rüştəə uzdi cəfadən,
Əvəz tutmaq, kərək göz əjdahadən* (Navoyi, 1960 : 320).

Şübhəsiz ki, bu əsərlər şifahi xalq yaradıcılığından güclü təsirlənmə nəticəsində yazılmışdır. Arif və Nəvainin dastanlarının ümumi ruhunda xalq ədəbiyyatının, xalq dastan və rəvayətlərinin güclü təsiri hiss olunur.

Nəvai dastanı ilə Arif əsəri arasındakı yuxarıda sadalanan yaxınlıqları qeyd etməklə biz Nəvainin Arifdən də ilhamlandığını söyləməyi zəruri hesab edirik. Bu yerdə xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Əlişir Nəvai və Arif Ərdəbili dastanlarındakı oxşar cəhətlər hər iki şairin faydalandıqları mənbələrin oxşarlığı ilə də izah oluna bilər.

Məsələn, Fərhadın Çin xaqanının yeganə oğlu olması, yaşlı bir qocanın hiyləsi nəticəsində həlak olması, atasının vəfatından sonra onun qardaşının taxta çıxması və bu qardaşın Fərhadı münasibəti, Fərhadın Çindən Ərmən ölkəsinə getməsi, hadisələrin əvvəl Çin, sonra isə Ərməndə baş verməsi kimi bu iki əsərdəki ümumi cəhətlər Arif Ərdəbili kimi, Əlişir Nəvainin də türk xalqları arasında geniş yayılmış şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən bəhrələndiyini göstərir.

Nəvai xalqın zəngin şifahi irsinə müraciət edərkən öz dastanını Nizami, Dəhləvi, Əsrəf Marağayi və başqalarının əsərlərindən tamam başqa formada və məzmununda yaradacağını açıq şəkildə bildirir:

*Burun cəm' et nekim bolğay təvarix,
Boridə ista bu fərxundə tarix.
Topilğay şayəd andok bir neçə söz,
Söz aytur elgə ul yön tuşməgən göz,
Anı nəzm etkü tarxınq toza bolğay,
Ulusqa mail bəandoza bolğay.
Yok ərsa nəzm qilğanı xəlayiq,
Mükərrər eyləmək səndən nalayiq* (Navoyi, 1960 : 264).

Əlişir Nəvai əsərinin böyüklüyü məhz onun yeni məzmun daşmasında, əsərdə təqdim etdiyi yeni obrazların xarakterində, eləcə də əsas qəhrəmanlar – Fərhad və Şirinin (sələflərdən fərqli olaraq) mərkəzi obrazlar kimi yaradılmasında aydın görünür.

Fərhad igid insan, səxavətli şahzadə, vəfali aşıq və istedadlı sənətkar kimi təsvir olunur. Lakin bununla yanaşı, Nəvainin Fərhadına xas olan bir sıra cəhətləri Arifin

Fərhadında görmürük. Belə ki, Fərhad obrazının Nizami Gəncəvi və Xosrov Dəhləvi əsərlərində əks etdirilən göylərə ucaldılmış, romantik mahiyyəti Nəvaidə daha da qabardılmışdır. Nəvainin Fərhadı əfsanəvi qüvvələrə – div və əjdahaya qarşı döyüşür. Onun Süheyla həkimin mağarasına getməsi, Sokrat və Xızır ilə görüşməsi təmsalında məhəbbətə əfsanəvi don geydirilir. Nəvai öz dastanında zülm və ədalətsizliyə qarşı çıxmaq, insanpərvərlik, xoşbəxtlik və firavan həyat haqqında arzularını ifadə etmək üçün sənətkar təxəyyülünün qüdrətini nümayiş etdirərək romantik, ideal qəhrəman – Fərhad obrazını yaradır və bu cəhəti ilə də öz böyük sələfi Nizami əsərlərindən bəhrələnir. Çünki Nizami öz qəhrəmanlarında gözəllik, xeyirxahlıq, məhəbbət və qəhrəmanlığı vəhdətdə təsvir edir, şairin qəhrəmanı – ideal qəhrəmandır (Rüstəmov, 1979: 134).

Arifin qəhrəmanında isə bu xüsusiyyətlər yoxdur. Onun Fərhadı sadə bir insan kimi təqdim olunur. Onun məhəbbəti də sadə, insani bir sevgidir. Qəhrəmanın saf sevgisi və öz məhəbbəti yolunda çəkdiyi cəfalar hər iki əsərdə ümumi cəhət kimi nəzərə çarpır. Lakin Nəvai qəhrəmanlarının sevgisi Arifin Fərhadının sevgisindən kəskin şəkildə fərqlənir. Arifin Fərhadının sevgisində insani, mənəvi məzmun olsa da, Nəvainin ideal qəhrəmanı olan Fərhadın böyük və ölməz sevgisi orada hiss olunmur.

Nəvai əsərinə xas olan başqa bir cəhəti də Arifin qəhrəmanında görmürük. Hər iki əsərdə Fərhad müsbət surət kimi təqdim olunur. Lakin “Fərhadnamə”də Fərhad ideal obraz deyil, o, zəif cəhətlərə, nöqsanlara və mənfi sifətlərə malik adi insan kimi təsvir edilir. Əsərdə Fərhad Gülüstanın özünü deyil, onun şəklini görüb aşıq olur, əmisi və əmioğullarından qorxaraq Abxaziyaya qaçır.

Fərhadın öz canından qorxaraq başını götürüb qaçması onun zəif cəhətidir. Üstəlik, Gülüstanın qəbrinin üstündə rahib kimi yaşadığı bir vaxtda Məhinbanu və Şirin onu saraya aparmaq istəyirlər. Fərhad bu təklifə asanlıqla razılaşır və həmin gündən etibarən Gülüstana olan sevgisini tamamilə unudur. Fərhadın Girayı minarənin başından ataraq öldürməsi də onun mənfi bir xüsusiyyəti kimi dəyərləndirilməlidir.

Sadələnən bu cəhətlər “Fərhad və Şirin” dastanının ruhuna tamamilə yad bir haldır. Nəvai qəhrəmanı da təsirə məruz qalan insan olsa da, lakin o, hər zaman cəsur bir qəhrəman kimi təqdim olunur. O, hətta ölüm qarşısında belə sevgisinə sədaqətlə dayanır. İlk sevgisini tamamilə unudub Şirinə könül bağlayan Arifin Fərhadından tamamilə fərqli olaraq, Nəvainin Fərhadı bütün vücudu ilə Şirinə bağlıdır. O, Şirindən ayrıldıqdan sonra artıq yaşamağın bir mənası qalmadığını düşünüb bu müdhiş xəbəri eşitdikdə “əcəl saqısının əlindən yoxluq şərabını” içir.

Arifin əsərində Şirinlə görüşlərini Xosrovun eşidəcəyindən qorxan, buna görə Xosrovun gözətçisini minarədən ataraq öldürən Fərhadın əksinə, Nəvainin qəhrəmanı həbsdə olduğu vaxt azadlıq imkanı yarananda belə zindan nəzarətçilərinə zərər yetməsin deyər qaçmaq istəmir.

Arifin qəhrəmanı Çindən Abxaziyaya gələrkən özünü kor kimi göstərir, şahzadə olduğu halda tanınmamaq üçün dilənçi kimi davranır. Xosrovun hüzuruna çağırıldıqda isə özünü yalandan dəliliyə vurur və canını bu yolla xilas edir.

Xosrov və Fərhad arasında baş verən məşhur sual-cavab səhnəsi Arifin əsərində Nəvai dastanındakı kimi güclü emosional təsir gücünə malik deyil. Bu da onunla izah olunur ki, Arifin əsərində təsvir edilən Fərhad istedad baxımından Xosrovdan fərqlənsə də, təbiətə onun tam ziddi kimi təqdim olunmur. Ona görə də şair iki rəqibin qarşılaşma səhnəsində kəskin mənzərə yaratmır. Çünki Arifin Fərhadı sevgi baxımından Xosrovdan üstün olsa da, onun əksi kimi göstərilir.

Nəvainin qəhrəmanı isə tamam başqadır. O, yalnız Xosrovun barışmaz düşməni deyil, öz humanist təbiəti və bütün həyatı ilə bu zalım və ədalətsiz şahın tam əksidir. Bu iki ziddiyyətli qüvvənin mübarizəsi və Xosrovun mənəvi məğlubluğu, eyni zamanda, Nəvainin zülm üzərində ədalətin qələbəsinə olan inamının ifadəsidir. Nəvainin xalqı üçün bütün məşəqqətlərə dözən saf qəlbli qəhrəmanından fərqli olaraq, Arifin qəhrəmanı müəyyən dərəcədə özünəvurgun və xudbindir. Arifin Fərhadı da Nəvai qəhrəmanı kimi daim fəaliyyət içində olub istedadı ilə hamının diqqətini çəkir. Lakin onun əyləncə və ləzzətdən də çəkinməməsi baxımından Nəvai qəhrəmanından fərqlənir. "Fərhadnamə"dəki Fərhad mənfi obraz deyil. O, mahir sənətkar kimi oxucunun diqqətini cəlb edir. Lakin o, Nəvai dastanındakı yüksək mənəviyyətli, humanist qəhrəman səviyyəsinə qalxa bilmir.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, Arifin real bir obraz, adi insan kimi yaratdığı Fərhadı da öz yerində əhəmiyyətliyədir.

Nəvainin "Fərhad və Şirin" dastanındakı Şirin obrazı da Nizami və Arif əsərlərində təsvir olunan Şirin obrazlarından tamamilə fərqlənir. Arifin Şirini coşqun məhəbbət sahibi, öz sevgilisinə yetişmək üçün canını əsirgəməyən bir məşuqədir. O, Fərhadı qəlbən sevir. Lakin onun sevgisi Nizami və Nəvai dastanlarındakı Şirin sevgisi qədər uca deyil.

Arifin Şirini əvvəlcə Ərmən ölkəsində bir oğlana nişanlı olur. Sonra Xosrovun elçi göndərdiyini biləndə ondan üz çevirir. Daha sonra isə Xosrov tərəfindən unudulduğunu görüb Fərhadı çağırtdırır. Şirin "Fərhadnamə"də tam mənfi obraz kimi verilməsə də, onu tam müsbət obraz adlandırmaq da çətinidir. Nəvai dastanındakı Şirin isə öz yüksək mənəviyyəti, sədaqəti, vəfası və ağılı ilə Arif əsərindəki Şirindən yüksəkdə durur.

Yuxarıdakılardan görüldüyü kimi, hər iki dastanda eyni adlı qəhrəmanlar bir-birindən yalnız fərqlənmir, bəzən tam əks xüsusiyyətlərə də malikdirlər. Əlbəttə, bu yerdə hər iki şairin yaradıcılıq və estetik prinsiplərini nəzərə almaq lazımdır.

Arif və Nəvainin əsərlərində Xosrov əvvəl İran şahzadəsi, sonra isə İran şahı olub, Fərhad və Şirinin məhəbbətinə mane olur. Arif "Fərhadnamə"də Xosrovun şəxsiyyəti barədə açıq danışır. İlk baxışda Arifin Xosrovu mənfi obraz kimi görünə bilər, lakin əslində belə deyil. O, Şirinin nişanlısıdır. Diqqət etsək, Xosrov Fərhadın sevgisinə ortaq olmaq istəmir, əksinə, Fərhad Şirini Xosrovun əlindən almaq istəyir.

Bu baxımdan Arifin əsəri Nizami və Xosrov Dəhləvi əsərlərinə daha yaxınlaşır. Lakin Arifdə Şirin Fərhadı sevir. Bu isə onu Nəvainin Şirin obrazına yaxınlaşdırır. Bununla belə, Arifin əsərində Şirinin Xosrova nişanlı olduğu halda Fərhadı sevgi izhar etməsi Xosrovun haqlı qəzəblənməsinə səbəb olur. Bu səbəbdən onu tam mənada mənfi obraz adlandırmaq düzgün olmaz. Lakin Arifin Xosrovu ilə Nəvainin Xosrovunu yaxınlaşdıran başqa bir cəhəti də görmək mümkündür. "Fərhadnamə"də Xosrov ədalətsiz bir işğalçı kimi verilməsə də, onun zalımlıq cəhəti hiss olunur. Məsələn, Şirin və Fərhadın sevgisindən xəbərdar olan Şapur və Məhinbanunun Xosrovdan qorxaraq vahimə içində yaşamaları fikrimizi təsdiq edir. Şapur mahir nəqqaş, sədaqətli dost kimi təsvir olunması baxımından ənənəvi Şapur obrazını xatırladır. Lakin Arifin əsərindəki Şapur Xosrovun düşməni deyil, əksinə, müəyyən dərəcədə onun yaxın adamıdır. O, Xosrov üçün elçilik edir. Əslində Fərhad özü də Xosrovla açıq düşmənçilik etmir. Fərhadı ədalətsiz və zalım Xosrovun barışmaz düşməni kimi təsvir edən Nəvai isə onun dostu Şapuru da Xosrovun düşməni kimi təqdim edir.

Məhinbanu obrazı bu əsərlərdə Fərhadı münasibət baxımından oxşar təqdim olunsa da, onun şəxsi mənəviyyəti, əxlaqi fəzilətləri baxımından fərqli göstərilir.

“Fərhadnamə”də Arifin Məhinbanuya münasibəti Nəvainin bu obrazla münasibətindən bir qədər aşağıda dayanır.

Əlişir Nəvainin “Fərhad və Şirin” dastanı əmək və sənəti, dostluq və sevgini tərənnüm edən bir əsər kimi Arif Ərdəbilinin “Fərhadnamə”sinə yaxın olsa da, öz dövrünün mühüm ictimai-siyasi və mənəvi-əxlaqi problemlərini gündəmə gətirməsi, xalq mənafelərini ucaltması, bədii kamilliyi ilə dahiyanə bir əsər kimi dünyada məşhur oldu (Az.əd.tar., 2004: 237).

Əlişir Nəvai özünün misilsiz qüdrətə malik qəhrəmanını təsvir edərkən onun xalqından tükənməz ilham və güc aldığını xüsusi vurğulayır. Bununla şair xalqını qəlbən sevən, onun azadlığı və xoşbəxtliyi uğrunda mübarizə aparan, qələminin gücündən bəhrələnən qəhrəmanları ucaldır.

Şair, eyni zamanda, xalq tərəfindən sevilməyən, xalq məhəbbətindən məhrum olanların faciəsini də sənətkarcasına qələmə alır. Əlişir Nəvainin ideal arzu-ümidlərini tərənnüm edən bu dastan həm məzmun, həm də forma baxımından Arifin əsərindən qat-qat yüksəkdə dayanır. Lakin bu əsərlərin hər biri öz fəziləti, mövzuya yanaşma tərzii ilə dəyərlidir.

Nəticə

Şərq və dünya xalqları arasında geniş yayılmış qəhrəmanlıq rəvayətləri əsasında Azərbaycan şairi Arif Ərdəbili və dahi özbək şairi Əlişir Nəvai yeni məzmunlu, yeni ideyali obrazlar qalereyasına malik orijinal əsərlər yaratmışlar.

Dahi özbək şairi Əlişir Nəvai ümumbəşəri ideyaları tərənnüm edən əsərləri ilə dərin məhəbbət qazanmış sənətkardır.

Xalqını və vətəninə böyük məhəbbətlə sevən böyük şairin “Fərhad və Şirin” dastanı onun dərin siyasi-ictimai, fəlsəfi və humanist baxışlarını ifadə edən, xalqın qüdrət və mətanətini tərənnüm edən şah əsərdir.

Şərq ədəbiyyatının böyük nümayəndələrinin yaradıcılığında bütün gözəl və mütərəqqi xüsusiyyətləri davam etdirən Əlişir Nəvai dünyaca məşhur “Fərhad və Şirin”, “Leyli və Məcnun” kimi əsərlərini yaratmışdır. Nəvai dühasından sonrakı əsrlərdə yaşayan şairlər də bəhrələnmişlər. Bu, xalqlarımızın tarixinə yazılmış ən yaxşı səhifələrdən biridir.

QAYNAQLAR:

1. Araslı, H. (1970). *Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri*. Bakı: Elm.
2. Arif Ərdəbili. (2007). *Fərhadnamə*. Farscadan çevirən: Xəlil Yusifli. Bakı: “Oka-Ofset” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi.
3. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi*. (1943). Bakı: EAAzF nəşriyyatı.
4. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII–XIV əsrlər)*. (2004). 6 cildə, II cild. Bakı: Elm.
5. Beqdeli, Q. (1970). *Şərq ədəbiyyatında Xosrov və Şirin mövzusu*. Bakı: Elm.
6. Навоий, Алишер. (1960). *Хамса*. Тошкент: Уз ССР ФА нашриети.
7. Rüstəmov, A. (1979). *Nizami Gəncəvi (həyatı və sənəti)*. Bakı: Elm.
8. Бертельс, Е.Э. (1965). Избранные труды. Т. IV. *Навои и Джамии*. Москва: Изд. Вос. Лит.

Arif and Navoi

NUSHABA ARASLI**

Summary

The article analyzes the творчество of the 14th-century Azerbaijani poet Arif Ardabili and his work "Farhadnameh". It provides brief information about the poet's life and his activities within the courtly environment, and examines the connection of the work to the classical Eastern literary subject of "Farhad and Shirin". In particular, a comparative analysis is conducted with Alisher Navoi's "Farhad and Shirin", written on the same theme, identifying the similarities and differences between the two works. The study considers, on the basis of scholarly arguments, the possibility that Navoi was familiar with Arif Ardabili's work, and draws attention to the existing contradictions surrounding this issue. The article also addresses the problems of literary influence, plot similarity, and the continuity of classical tradition.

Keywords: *Arif Ardabili, Alisher Navoi, the "Farhad and Shirin" theme, 14th-century Azerbaijani literature, literary tradition*

Ариф и Навои

НУШАБА АРАСЛЫ***

Резюме

В статье анализируется творчество азербайджанского поэта XIV века Арифа Ардабили и его произведение «Фархаднаме». Приводится краткая информация о жизни поэта и его деятельности в придворной среде, исследуется связь произведения с классическим восточным литературным сюжетом «Фархад и Ширин». Особенно проводится сравнительный анализ с произведением Алишера Навои «Фархад и Ширин», написанным на ту же тему, выявляются сходства и различия между двумя произведениями. В результате исследования рассматривается вероятность того, что Навои был знаком с произведением Арифа Ардабили, на основе научных аргументов, а также обращается внимание на существующие противоречия в этом вопросе. В статье также обсуждаются проблемы литературного влияния, сюжетного сходства и продолжения классических традиций.

Ключевые слова: *Ариф Ардабили, Алишер Навои, тема «Фархад и Ширин», азербайджанская литература XIV века, литературная традиция.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.01.2026

Çара qəbul tarixi: 25.02.2026

Çap olunma tarixi: 10.03.2026

** Corresponding Member of ANAS, Doctor of Philology; Institute of Literature named by Nizami Ganjavi, ANAS, Department of Nizami Studies.

*** Член-корреспондент НАНА, Доктор филологических наук; Институт литературы им. Низами Ганджави при НАНА, отделение исследований творчества Низами.